

Gáll Ernő

Az erdélyi magyar baloldal a mérlegen

Ez a kísérlet csak valaminő hozzávetőleges pontosságú kép elkészítésére vállalkozhat. A munka alapélménye az a nagy történelmi kudarc, amely kérlelhetetlen önvizsgálatra sarkall. A visszapillantás látószöge főként a baloldali elkötelezettségű értelmiség küszködéseit fogja be, s éppen ezért címe – balzaci utánérzéssel – a következő lehetne: a *romániai magyar baloldali írástudók dicsősége és nyomorúsága*. A kettősség a számadás lényegéhez tartozik. Űdvtörténet és szenvedéstörténet – különböző korszakokban és váltakozva, eltérő arányokban – keveredik benne. A számvetés benső indítékait külső kihívások is felerősítették, s ezek az erkölcsi vonatkozásokkal való szembesülést megkerülhetetlenné teszik. „Nevezetesen arról van szó – írta Pomogáts Béla –, hogy az erdélyi magyar baloldal képviselői, akik 1945 után vezető szerepet vállaltak és kaptak a magyar nemzetiségi közélet és kultúra megszervezésében, vajon *milyen mértékben felelősek* azért, hogy az erdélyi magyarság fokozatosan elveszítette politikai és kulturális intézményeit, s közvetlenül az 1989 végén lezajlott romániai események előtt már teljesen védtelenül s kiszolgáltatottan volt kénytelen túrni a bukaresti diktatúrának azokat a támadásait és mesterkedéseit, amelyek végleges felszámolására: nemzeti tudatának lerombolására és teljes beolvasztására törekedtek.”¹ (kiemelés tőlem – G. E.)

Rögtön előljáróban – mégpedig elvi síkon – beleütközünk tehát a *kollektív felelősség* oly sokat s oly szenvedélyesen vitatott kérdésébe. Ezzel összefüggésben tisztázásra vár az is, hogy beszélhetünk-e egyáltalán a szóbanforgó csoportról mint többé-kevésbé állandó létű és jellegzetességekkel rendelkező társadalmi kategóriáról. A válaszadást viszont bonyolítja/nehezíti az a körülmény, hogy maga az értelmiség rendkívül összetett, heterogén képződmény, s a szociológiai–társadalomlélektani elemzésére irányuló kezdeményezések/teljesítmények terén a bőség zavarával kell megküzdenünk. Ez a sokféleség adott esetekben termékenyítő lehet, ám az eligazodást nem könnyíti meg.

Évekkel ezelőtt magam is megpróbáltam, hogy – Gramscira támaszkodva – a romániai magyar művelődést, illetve önazonosságot fenntartó és kifejező értelmiség helyét és szerepét körülírjam.

Gramsci – mint ismeretes – nem magában az értelmiségi tevékenységben kereste a meghatározáshoz szükséges megkülönböztető ismérvet, hanem „azoknak a viszonyoknak a teljes rendszerében” kutatta, „amelyekben a tevékenységek (tehát az őket megtestesítő csoportok is) a társadalmi viszonyok általános komplexumában elhelyezkednek”. Ezzel az eljárással jutott el a *szerves értelmiség* funkciójának a megfogalmazásához, s ez szerinte abban rejlik, hogy homogeneitással ruházza fel és gazdasági, társadalmi politikai szerepének tudatára ébressze azt a társadalmi kategóriát, amelyhez tartozik. Másrészt – mutat rá Gramsci – minden lényeges társadalmi csoport még a régi viszonyok talaján létrejött értelmiséget talál a történelem színpadán. Ez a történelmi folytonosság képviselőjének mutatkozik. A *hagyományos értelmiségről* van szó, az új társadalmi képződménynek pedig meg kell kísérelnie, hogy asszimilálja és saját szolgálatába állítsa.

Úgy találtam, hogy a kisebbségi helyzetben, a román nemzetállami beolvasztó politikával szemben védekező erdélyi/romániai magyar kisebbségnek mindkét értelmiségre szüksége van. Életében ugyanis működik a homogeneitásra, a tudatosulásra irányuló igény, s nyilván nem mondhat le a sajátosságait megformáló múlt felidézéséről. Sőt lehetségesek olyan történelmi pillanatok, amikor – a jelen s a jövő garanciájaként is – éppen az utóbbi szerepkört betöltő értelmiségi csoport kerül előtérbe. S. N. Eisenstadt utal arra, hogy a hagyományok létrehozásában és továbbadásában nélkülözhetetlenek az ún. másodlagos értelmiségiek, a tanerők, a tömegkommunikációs eszközök szakemberei, akik az intézményesítést, az identitást kifejező jelképek kimunkálását szolgálják. Ha Karl Mannheimnél az értelmiségit főleg az jellemzi, hogy képes magában a „különöst”, a „részleget” leküzdeni, s ez teszi alkalmassá arra, hogy az emberiség általános érdekeit megszólaltassa, az etnikumok, a nemzetek „mi-tudatát” megfogalmazó és sajátos jegyeit a múltból átörökítő mindkét értelmiségi csoport – a maga ellentmondásos kapcsolatában – éppen az identitás hordozója.

Az erdélyi magyar baloldali írástudók ebben a két kategória képezte – bourdieu-i értelemben vett – „értelmiségi mező”-ben helyezkedtek el. Mindkét csoportból rekrutálódtak. Viszonyuk e csoportokhoz (főként a hagyományozóhoz) változó volt, s annak mértékében vált egyre kiegyensúlyozottabbá (de nem állandó jelleggel), hogy mennyire voltak képesek a kisebbségi érdekvédelemmel, az anyanyelvű művelődés ügyével azonosulni. A baloldal mellett elkötelezettek csak fokozatosan vetkőzték le a szek-

tarianizmussal oly közeli rokonságot tartó nemzeti–nemzetiségi közömbösséget, s ez az átalakulás a harmincas évek második felében – a népfront égisze alatt – teljesedett ki.

A felelősség említett kérdésének feszegetése során – az egész csoport metamorfózisait nyomon követve – főként az egyéni választások, magatartások, megnyilatkozások és tettek a döntőek. Mindenekelőtt ezek morális megmérése a feladat. Noha elvileg ebben az esetben sem fogadható el a kollektív felelősségre vonás, mindenki számvetéssel tartozik azért is, hogy milyen mértékben hagyta eluralkodni magán a nyájszellemet. Mikor és meddig támogatott másokkal együtt (akár hallgatólagosan, passzív módon) téves, rossz politikai opciókat, olyanokat, amelyek – rövidebb vagy hosszabb távon – a kisebbségi önfenntartást, a népek közötti barátságot károsították vagy egyenesen veszélyeztették.

Nincs egybemosó kollektív vétek, illetve mindenkire egyformán nehezedő csoport-felelősség, ám léteznie, érvényesülnie kell olyan számonkérésnek is (akár benső fórum előtt), amely a személyiségpusztító vakfegyelemből, fanatizmusból származó alkalmazkodást, együttcselekvést erkölcsileg szakcionálja.

Az erdélyi magyar baloldal megítélése is csak történelmi megközelítésben lehet célravezető. Noha a viszonylagosság rányomta bélyegét ama folyamatra, amelyben ez az irányzat létrejött, majd az idők sodrában változott és differenciálódott, a kritikai múltidézés egyértelmű következtetéshez vezet. Az erdélyi magyar baloldaliság, s ennek eszmei kifejezése szervesen beilleszkedett az összmagyar, illetve a romániai progresszió történetébe, s éppen ezért örökségének ápolása – a mai mostoha körülmények között is – tudományos, társadalompolitikai és erkölcsi szempontból egyaránt megkerülhetetlen feladat marad. Az elhallgatással, de még inkább a manicheista, csak sötét színekben láttató/ábrázoló értelmezésekkel szemben e feladat teljesítése értékmentő erőfeszítésnek fog bizonyulni. E funkciójában főként az erdélyi magyar baloldali hagyomány *sajátos vonásainak* a feltárására és felmutatására kell összpontosítania.

Vizsgálódásomat a két világháború közötti évekkel kezdve emlékeztetnem kell arra, hogy a tájainkon jelentkezett, forradalmas s a szocializmus vonzásába került baloldal a nagy válság idején (1929–1933), majd a depresszió szakaszában lépett színre. A társadalom-gazdasági meghatározókat a szellem, az értékek világában bekövetkezett tektonikus mozgások egészítették ki. A kapitalizmus életerejébe vetett bizalom megrendülésével szemben izmosodott az (utópikus) remény a tervgazdaságon alapuló kollektívizmus „daloló holnapjainak” a nem is oly távoli eljő-

vetelésben. Nőtt a Szovjetunióban zajló hatalmas kísérlet ázsiója, az októberi forradalom szellemi kisugárzása pedig Európa és Amerika számos tudományos és művészi kiválóságát hatókörébe vonta. A megvalósuló szocializmus soknemzetiségű birodalma a népek közötti barátság honának mutatkozott. Olyan erőként kapcsolódott be a nemzetközi politikai életbe, mint amely kész a békét s a kultúrát fenyegető, egyre agresszívebbé váló fasizmus útját állni. A nyugati demokráciák potenciális szövetségeseiként, a kollektív biztonság bajnokaként szerepelt. Megemlíthető az is, hogy a versailles-i békerendszert nem ismerte el, mert imperialista, rablóbékének tartotta.

Ami a romániai kommunistákat illeti, pártjuk (a Komintern szekciója) nemzetiségi politikája – a Szovjetunió hatalmi érdekeihez is igazodva – a jelzett korszakban bizonyos átalakuláson ment keresztül. Az V. kongresszus (1931) határozatai már nem tekintik Romániát egyértelműen többnemzetiségű, sőt „imperialista” államnak, s az elszakadásig menő önrendelkezés régebben fennhangoztatott jogát sem említik. Harcot hirdetnek viszont mindenfajta nacionalizmus ellen, s a fasizmusokkal való szembeszegülésre mozgósítanak. Elítélik a kisebbségekkel szemben alkalmazott diszkriminációt, s a teljes jogegyenlőség mellett törnek lándzsát. Az anyanyelv szabad használatát szorgalmazzák mind az oktatás összes szintjein, mind a közigazgatásban s az igazságszolgáltatásban. Úgynevezett „nemzeti–forradalmi” szervezetek létrehozását tartják szükségesnek. A kongresszusi tézisek az országban élő nemzetiségek s a román nép összefogását sürgetik.

A tagságában többnyire kisebbségeket felölelő, illegalitásba szorított és üldözött párt politikai súlya csekély volt, de ideológiai befolyása növekedett. Főként a válság sújtotta, kettős elnyomás alá került kisebbségek fiatalabb értelmiségi nemzedékei körében hódított. „A világesemények és a társadalomtudományokkal való foglalkozás erősen balra tolják a fiatalokat” – állapította meg Jancsó Elemér az erdélyi magyar nevelésügyet elemző könyvében, majd leszögezte: „1933 telén és tavaszán az erdélyi magyar ifjúsági életet a marxizmus dominálta különböző formáiban.”² Demeter János a közvetlen élmény hitelességével idézte fel önéletírásában az Antal Márk és Tihanyi Erzsébet vezette marxista szemináriumok korabeli tevékenységét, amely meghatározó szerepet játszott számos fiatal értelmiségi tudatvilágának alakításában.³

E folyamat kibontakozásában több tényező, több tendencia érvényesülését kísérhetjük nyomon. Külső hatások és belső esz-

mélések találkozását regisztrálhatjuk, amikor az erdélyi magyar (főként fiatal) írástudók radikalizálódását vizsgáljuk.

Sokatmondó ebben a vonatkozásban az *Erdélyi Fiatalok* pályája. A főként egyetemi hallgatókból verbuválódott egyesület – a felvidéki *Sarlóhoz* és a magyarországi *Bartha Miklós Társasághoz* hasonlóan – Ady, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond eszméitől ihletetten az erdélyi társadalmi valóság, elsősorban a falu feltárását tűzte zászlajára. Tagjai a szociológia, a szociográfia felé fordultak, és – nemzedéki ellentéteknek is hangot adva – a falu felemelését kívánták elősegíteni. Az erdélyi magyar baloldali írástudók elköteleződésének menetében fordulatot jelzett az *Erdélyi Fiatalok* által meghirdetett és gyakorolt *népszolgálat*. Mikó Imre a következőképpen fejezte ki ezt a letagadhatatlanul baloldali orientációt: „A magyar intellektuel ifjúság pedig mit tehet? Beállunk közkatonának a magyar jövő: munkások és parasztok sorába s az érdekeik értelmi szolgálatában keressük letűnő középosztályunk új nemzedékének a jövő társadalmához való jogát.”⁴

Akik a szociális s a nemzetiségi törekvések egybeötvözésében radikálisan tovább akartak lépni, kiváltak az *Erdélyi Fiatalok* közösségéből. Megalapították a *Falvak Népe* című hetilapot, hogy oldalain a falusi dolgozók követeléseit tolmácsolják s ezzel együtt az Országos Magyar Párton belül szervezkedő ellenzéknek is fórumot biztosítsanak.

Az *Országos Magyar Párti Ellenzék* elnevezésű baloldali tömörülés 1933-ban lépett porondra, azután, hogy nyilvánvalóvá vált: a párt belső megreformálása zátonyra futott. Jól látta Mikó Imre, hogy amikor „egy haladó tábor a konzervatív vezetőséggel összeütközésbe jutott, mindig az utóbbi került ki győztesen”.⁵ Demeter János önéletírásából tudomást szerezhethünk arról is, milyen bizalmatlansággal kezelték eleinte a szektarianizmustól nehezen szabaduló kommunista vezetők (pl. Marcel Pauker, akit később az NKVD pusztított el) a népi–nemzetiségi elköteleződésű mozgalmat, és mennyi bajt, hibát okoztak saját ultráik, akik az osztályszempontokat abszolutizálták.⁶

Az OMPE 1934 nyarán Marosvásárhelyen tartott értekezlete kimondta különálló, országos szervezetté való alakulását, Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ) néven. Bányai László, a MADOSZ egyik „alapító atyja” így értékelte a fordulatot: „Ez volt az első nemzetiségi jellegű magyar szervezet, amely következetesen demokratikus politikát folytatott, s a magyar és román kizsákmányolt rétegek és pártjaik befolyásával szemben a munkásosztály és az egész dolgozó nép élcsapatát, a Kommunista pártot tekintette vezetőjének.”⁷ Ettől a megállapítástól

eltérően, Demeter távolról sem volt meggyőződve e fejlemény szükségességéről, és kételyeit visszaemlékezéseiben sem rejtette véka alá.⁸

Az esemény mai felidézőjének azonban el kell ismernie, hogy a MADOSZ első programja, amely a román demokratikus erőkkel való szövetségben az általános demokratikus szabadságjogokért, s köztük elsősorban a nemzeti jogegyenlőségért való küzdelmet hirdette meg, olyan követeléseket tartalmazott (a magyar nyelv és kultúra szabadsága, a teljes magyar iskolahálózat, anyanyelvű közigazgatás és igazságszolgáltatás, az elbocsátott magyar tisztviselők, munkások és szakemberek azonnali visszavétele stb.), amelyek között nem egy – sajnos – ma sem vesztette el időszerűségét. E pozitívumhoz kell sorolnunk az *Ekés Fronttal* a Hunyad megyei Bácsai községben 1935 szeptemberében megkötött szövetséget, s ennek egyik meghatározó elemét Petru Groza szerepében, a vele megteremtett jó személyes kapcsolatokban találhatjuk meg. Ez a közeli nexus a későbbiek folyamán, 1944 után, a Magyar Népi Szövetség történetében is igen fontos funkcióhoz jutott.

A párt – Bányai által oly hangsúlyozott – vezetésének elfogadásáért, illetve nem egyszer bigott követéséért azonban nagy árat kellett fizetni. A MADOSZ nemzetiségi tömegszervezetként, mint amolyan, a magyar kisebbséget mozgósító „hajtósíj” a mindenkori pártpolitika függvényévé vált. Ennek a vargabetűihez kellett igazodnia. A romániai pártvezetés döntéseit, stratégiai vagy taktikai választásait azonban Moszkvában, a Komintern illetékes szerveiben alakították ki. A Komintern pedig – mondhatni – minden lényeges vonatkozásban a Szovjetunió nagyhatalmi érdekeit tartotta szem előtt. Ezeket az érdekeket végső fokon Sztálin értelmezte és fogalmazta meg.

Természetesen a MADOSZ kisebbségvédelmi egységre irányuló erőfeszítéseinek is kedvezett a Komintern VII. kongresszusán elfogadott (1935) népfrontpolitika. Ám a megkésetten végrehajtott fordulat következetlenségei, korlátai számos kudarcot idéztek elő. Ilyen körülmények között nincs mit csodálkozni azon, hogy a Magyar Párt vezetőinél a MADOSZ egységre szólító felhívásai süket fülekre találtak. Elzárkózásukat, a – Mikó Imre jelezte – maradiság és kaszt-előítéletek mellett, alapvetően az a bizalmatlanság motiválta, amit a kommunista háttérű MADOSZ-szal szemben tápláltak. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy éppen a népfrontpolitika alkalmazásának első éveiben szabadult el – sorozatos koncepciók perekkkel, százezrek megsemmisítésével, a Gulag-szigetcsoport nyúlványainak meghosszabbításával – a

tébolyult sztálini terror, s noha a dezinformált vagy struccpolitikát folytató baloldaliak mindezt a burzsoá propaganda találmányának minősítették, hitelük megcsappant. Sztálin árnyéka az erdélyi magyar baloldal jószándékú kezdeményezéseire, akcióira is rávetült.

Szerencsére, a sok gátló tényező ellenére, a népfront szelleme ösztönzően hatott azokra az antifasiszta beállítottságú magyar írástudókra és dolgozókra, akik számára az önazonosság megőrzése nem került ellentétbe az együttéléstől fakadó, a románság, valamint a többi nemzetiség iránt tanúsított barátság érzésével. A demokratikus nemzetiségi egység eszméje egyre több elmét és szívet hódított meg. Végül is ez az áramlat áttörte a régi megmerevedett kereteket. Így valósult meg 1937-ben a *Vásárhelyi Találkozó* is.

Ezekben az években teljesedett ki a Korunk szerkesztésében az az orientáció, amely a *szellemi népfront* jegyében a folyóirat legszámottevőbb teljesítményeként könyvelhető el. Ez a szerkesztéspolitikai döntő mértékben járult hozzá ahhoz, hogy *Gaal Gábor lapja az erdélyi (és nem csupán a transzilván) baloldal reprezentatív, magas színvonalú orgánusaként került be szűkebb és tágabb hazánk sajtó- és művelődéstörténetébe*. Az újbarbarizmussal való szembefordulás tekintetében kimutatható bizonyos folytonosság a Dienes László szerkesztette Korunk és a Gaal Gábor névvel fémjelzett szemle között. Kétségtelen azonban, hogy a fasiszmus kritikai taglalásában a harmincas évek második fele visz el a csúcspont felé. Ezt a fejlődést jól meghatározott koncepció táplálta, amelyről egyik Hatvany Lajos írt levelében Gaal Gábor így nyilatkozott: „A Korunk nem rigurózus és a Korunk nem szekta-lap. Csak annyiban szekta-lap, hogy nem enged hasábjaira senkit, aki bármilyen vonatkozásban, akár faji kérdésekben, akár szellempolitikai értelemben fasiszta. Minden antibarbár és demokrata megnyilatkozás a lapba tartozik.”⁹

E nyitás során jött létre az együttműködés a Korunk és a romániai magyar művelődés más, a nép felé tájékozódó, a hitleri terjeszkedéssel szemben bizonyos ellenállást tanúsító fórumaival és alkotóival. Az érintkezési felületek kialakulását nem csupán a Korunk új irányzata, hanem az a változás is lehetővé tette, amely az ún. erdélyi humánium képviselőinek a körében ment végbe. Félreérthetetlenül nyilvánult meg ez a metamorfózis abban, hogy például az *Erdélyi Helikon* vezércikkben üdvözölte a Vásárhelyi Találkozót, munkatársai közül Tamási Áron volt a Találkozó elnöke, Kacsó Sándort, Gagy Lászlót és Szemlér Ferencet pedig az előadók között találtuk.

Mindezek a fejlemények igazolják Balogh Edgárt, aki – visszatekintve a Vásárhelyi Találkozóra – leszögezte: „A Vásárhelyi Találkozót fiatal erdélyi magyar írók kezdeményezték, s nem a meglévő politikai irányzatokat képviselte, hanem eredeti célkitűzéseivel ezek egyoldalúságait keresztezte.”¹⁰

Az erdélyi „cselekvő ifjúság” vásárhelyi diétája, ahol – sajnos – az *Erdélyi Fiatalok* nem voltak jelen, de a baloldal képviselői mellett, munkálataiban mind a *Hitel*, mind – a Magyar Párthoz közel álló – Jakabffy Elemér szerkesztette *Magyar Kisebbség* munkatársai is részt vettek, jövőépítőnek bizonyult. A holnapok felé nyitott, amikor a románsággal való megbékélés s a dunai szövetség eszméje mellett tett hitet. Felvetette egy *Magyar Szövetség* gondolatát is, amivel mintegy megelőlegezte az 1944 után életre hívott *Magyar Népi Szövetséget*.

A bécsi döntés kettévágta Erdélyt, s míg Dél-Erdélyben az illegális MADOSZ politikáját alapvetően a román Hitler-ellenes erőkkel való együttműködés megteremtése határozta meg, a Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdélyben a Vásárhelyi Hitvalláshoz való ragaszkodás addig ismeretlen körülményekhez történő alkalmazkodást követelt. A visszacsatolás után a Korunk nem jelenhetett meg, ám az ún. Korunk-csoport nem maradt tétlen. Az aktív baloldalnak azonban súlyos csapásokat kellett elszenvednie, hiszen a DEF (a defenzív osztály) 1941-ben többszáz antifasiszta ellenállót tartóztatott le és csukattott börtönbe.

A háború vérzivataros éveiben, tömérdek kockázat és veszély közepette építették ki a MADOSZ Észak-Erdélyben maradt vezetői – a „korunkistákkal” együtt – azokat az új kapcsolatokat, amelyek végül közülük többeket is az 1943-as Szárszói Konferencia felé tereltek. A konferencia 50. évfordulóján egyetértően idéztem Borbándi Gyulát, aki egy Kolozsváron tartott előadásában a Vásárhelyi Találkozó és a Szárszói Konferencia közötti interferenciákat mutatta ki.¹¹

E korszak küzdelmeinek és megpróbáltatásainak első és mindmáig legtöbb tényfeltáró kutatója (még ha adatai ma már természetszerűen kiegészítésre, egyes ítéletei pedig átértékelésre szorulnak is), Csatári Dániel hírt adott Józsa Béláék, az akcióba lendülő *Békepárt* ama tervéről, hogy egy új Vásárhelyi Találkozót hívjanak össze.¹² Ebbe a folyamatba tartozik még Józsa Béla és Mikó Imre (abban az időben az *Erdélyi Párt* országgyűlési képviselője) levélváltása; a néhány hónappal később a csendőrnnyomozók által meggyilkolt Józsa Béla akkor még „közös dolgaink” rendezésére, az erdélyi és dunavölgyi összefogásra szólította Mikót, aki nyitottnak mutatkozott.¹³

Az erdélyi romániai magyar baloldali írástudók 1944 utáni viszontagságos útját követve emlékeztetnem kell arra, hogy Jalta után ebben a térségben végső fokon a győzelmesen előretörő Szovjetunióé, a Vörös Hadseregé volt a döntő szó. Ne feledkezzünk meg a Churchill–Sztálin egyezségről (1944. október), amely százalékok szerint osztotta fel Kelet-Európát s a Balkánt. Delen és Molotov még korrigálta az arányokat, s így Románia és Magyarország szinte teljesen a szovjet befolyás zónájába került, márpedig a sztálini politika sem átalította, hogy Erdély kérdésében a *divide et impera* taktikájával is éljen. Ismeretes, hogy a románokkal kötött fegyverszüneti egyezmény 19. cikkelye nyitva hagyta a végleges román–magyar határ kérdését, Bennett Kovrig pedig a magyar népi demokráciáról szóló könyvében arról ír, hogy volt idő, amikor a Szovjetunió egy független Erdély létrehozását fontolgatta.¹⁴ E bizonytalan helyzetben, ám a különböző lehetőségekkel számolva, az erdélyi magyar antifasiszták kapcsolatba léptek gróf Teleki Bélával és gróf Bethlen Béla kiürítési kormánybiztossal. Létrehozták a *Tízes Bizottságot*, majd – az egyházak bevonásával – azt az Erdélyi Magyar Tanácsot, amely Kolozsvár épségben maradásához hatékonyan járult hozzá.

Kolozsvár felszabadulása (1944. október 11.) után néhány nappal (október 16.) a MADOSZ országos értekezlete elhatározta, hogy a romániai magyarság átfogó szervezetévé fejleszti magát, és nevét *Magyar Népi Szövetségre* változtatja. Az észak-erdélyi baloldali értelmiségiek zömmel az új tömörüléshez csatlakoztak, amely a kommunista párt szövetségeseiként kezdte meg sokirányú gazdasági, szociális, parlamenti, művelődési és oktatásügyi tevékenységét. Az égisze alatt szervezkedő magyar tömegek bíztak az új demokrácia ígéretében. Úgy tűnt, a „történelmi” (nemzeti parasztpárt és liberális) pártok nacionalista politikájával szemben, amely – csehszlovák mintára – a kollektív bűnben, a fasiszta–horthysta fertőzöttségben elítélt magyarság kitelepítését szorgalmazta, csak a baloldal szavatolhat létbiztonságot. A Maniu-gárdák vérengzéseitől ez a baloldal kínált oltalmat; a szovjet katonai hatóságok kiutasították a román közigazgatást, s az csak a Groza-kormány kinevezése után térhetett vissza. Néhány hónapig a román és magyar demokratikus erők – valaminő autonómiát működtetve – optimizmusra jogosító állapotokat teremtettek.

Tényleg úgy látszott, hogy nincs más alternatíva, s ezt támasztotta alá a Groza-kormány kezdeti nemzetiségi politikája. Az egyenjogúság a megvalósulás stádiumába lépett, kiépült a magyar kulturális intézmények átfogó hálózata. A miniszterelnök

többször is a román–magyar barátság, a két ország közeledése és együttműködése, a vámunió, a határok spiritualizálása mellett kötelezte el magát. A még 1944-ben létrehozott kisebbség–nemzetiségi minisztérium hatályon kívül helyezte az összes diszkriminatív intézkedést, elfogadták a Nemzeti Statútumot. Külön törvény rendelte el 1945-ben, hogy a „kisebbség” terminusát a „nemzetiség” fogalmával cseréljék fel. A jogi–politikai fogalmak változása a kollektív tudatban végbement módosulásokat fejezte ki, s ugyanakkor ösztökélte is ezeket a változásokat. „A ’kisebbség’ szóval – fejtegette Bányai László – annak idején egy elnyomatásban sínylődő nemzettöredék helyzetét igyekeztünk kifejezni. Tehát nemcsak szám szerinti, hanem jog szerinti kisebbséget is. Hogyha pedig más oldalról hallottuk elhangzani, nem egyszer lealázó szándékot éreztünk kicsengeni e szó mögött. Ezzel szemben a ’nemzetiség’ szóval a demokrata kormány uralomra jutása óta mindinkább a jogegyenlőséget megvalósító népi demokratikus rendszerben élő népcsoportot jelöljük.”¹⁵

Kialakulóban volt a demokratizálódónak mutatkozó Romániában honra találni remélő magyarság új értelmű nemzetiségi tudata, amely – baloldali inspirációra – a mindkét oldali nacionalizmus elleni harcban izmosodott. Ebben a viaskodásban nőtt autentikus vezetővé az MNSZ elnöke, Kurkó Gyárfás. Számára „a nemzetiségi sors állandó küzdelmet” jelentett, az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása pedig „nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése” volt. Az erdélyi szellemre hivatkozva jelentette ki, hogy Erdély kérdését nem lehet kitelepítéssel vagy szétdarabálással megoldani, s ugyanennek a szellemnek a nevében tiltakozott a csehszlovákiai magyarság kiűzése ellen. Kurkót – többek között – fejlett valóságérzék, politikai józanság jellemezte, s e tulajdonságait az állhatatosság egészítette ki. Ez mondatta ki vele: „a történelem adta új keretek között is magyarok vagyunk, és magyarok maradunk”.¹⁶

Nem csoda, ha ilyen fejlemények alapján, ilyen légkörben a baloldali írástudók úgy érezték, hogy jó úton haladnak, s a fejlődés elégtétellel töltötte el őket. A tartósnak tetsző vívmányokban saját erőfeszítések, küszködéseik és áldozataik eredményeit vélték elismerni. „Ez volt hát a romániai magyaroknak, kiváltképpen pedig gondolkodóiknak, írástudóiknak ama kollektív egzisztenciális élménye – írja a „korunkológus” Tóth Sándor –, amely politikai tájékozódásukat olyan sokáig meghatározta. Ennek hatása alatt történt meg az, hogy amikor beleütköztek igényeiket vagy ízlésüket zavaró jelenségekbe (a készülő totális diktatúra kezdeti

tüneteibe), hajlamosak voltak azokat rendhagyó atavisztikus jelenségeknek, vagy ügyetlenségeknek, esetleg kényelmetlen, de pillanatnyilag elkerülhetetlen átmeneti korlátozásoknak, netán utólag könnyen kiheverhető ‘gyermekbetegségnek’ tekinteni.”¹⁷

A vakhit buzgalmában, az önámítás késztetéseire sokmindent elfogadtunk és támogattunk, aminek rejtett célzatosságát nem láttuk át (nem akartuk átlátni) és káros, nem egyszer fatális következményei előtt behúnytuk a szemünket. Hagytuk, hogy – Czeslav Milosz metaforájával élve – értelmünket rabul ejtsék. Pontosabban: a rabul ejtőknek még készséggel segítettünk.

Csak a tudomon kívül „letartóztatott” tudatom, amelyet ráadásul a bénító pártdrill is kordában tartott, küldethette velem nyomdába, később pedig kommentáltatta Luca László *Romániai magyarság útja* című cikkét (*Igazság*, 1947. május 22.), amely – derülátásunkat, a pártpolitikába vetett bizalmunkat megingatva – baljós fejleményeket indukált és igazolt. Több évtizeddel a cikk megjelenése után Benkő Samu a következőképpen idézi fel az akkori eseményeket: „Osztályharcos lepelben és marxistának feltüntetett tételek hangoztatásával 1947 tavaszán elkezdődött az erdélyi magyarság hagyományos intézményrendszerének és benne a tudományok műhelyeinek a felszámolása, illetőleg a magyarság onnan való kiszorítása. Hosszú következetes – a húzd meg ereszd meg elvét szívósan alkalmazó – politikai folyamat vette kezdetét Vasile Luca a *Romániai magyarság útja* című cikkének megjelenésével. A Román Kommunista Párt központi bizottságának titkára ebben az újságcikkben harcot hirdetett ‘az elvtelen magyar egység’ ellen.”¹⁸

Az elvtelennek nyilvánított egység felszámolása, a „szüntelenül éleződő osztályharc” nagyobb dicsőségére, nyilvánvalóan véget vetett az 1944 után új életre galvanizált nemzetiségi népfrent-törekvéseknek. A szektarianizmus és a dogmatizmus orgiákat ült, s a rajtoló pártállami nacionalizmus, amely új érvényesülési lehetőségeket biztosított a hagyományos, román államnemzet kizárolagosságnak, immár az új rendszer legitimációját kínálta a rövidebb és hosszabb távon kibontakozó üzelmek számára. Nekünk, akik értetlenséggel, némi fenntartásokkal – de a Tóth Sándor felidézte beállítódottsággal – viszonyultunk az „új vonalhoz”, sokáig fogalmunk sem volt arról, hogy a több tekintetben alapvetően megváltozott kurzusba kerültünk. Ez nem valaminő romániai nóvum volt, hanem az egész szovjet tömböt jellemezte. „Elméleti” megalapozását az a sztálini tétel nyújtotta, hogy a népi demokráciák már a proletárdiktatúra funkcióit töltik be. A legfőbb kinyilatkoztatás a közép–kelet-európai kommunis-

ta vezetőket azonnali fordulatra, alkalmazkodásra készítette. Az új szakaszban túlhaladottnak nyilvánítottak minden – népfontra csak emlékeztető – együttműködést, minden olyan szellemi–kulturális képződményt, orientációt, amely még magán viselte a minimális világnézeti türelmesség, a sokféleség jegyeit. A népi demokrácia útján mutatkozó távlatok immár nem egy hosszú fejlődés utáni, hanem azonnali feladatként jelezték a „szocializmus építését”. Nyilvánvaló, hogy az uniformizálás megnyílt korszakában nem sok hely maradt a nemzeti–nemzetiségi sajátosságok, az autentikus hagyományok számára. A „nemzeti forma és a szocialista tartalom” kapcsolatában az előbbi valaminő díszítő elemmé fokozódott le. A pártállam a beolvasztás – történelmileg ismeretlen hatékonyságú – társadalompolitikai berendezkedésnek bizonyult.

Ilyen körülmények között számos megpróbáltatás, nem kevés veszély várt az 1945-ben létesített Bolyai Egyetemre is. Az intézmény Petru Grozának és kormányának köszönhetően, ám csak az erdélyi magyar társadalom hatékony segítségével kezdhetette meg tevékenységét. A nagy közösségi szolidarizálást ama körülmény váltotta ki, hogy a magyarság az egyetemben egyenjogúságának, bizonyos mértékig autonóm fejlődésének és jövőjének biztosítékát látta. Az egyetem az ismét kisebbségi sorsba jutott erdélyi magyarság fennmaradásának jelképévé vált.

Működését és szimbolikus szerepét a Luca-cikkkel kezdetét vett folyamatban sok károsodás érte. A falai között zajló oktatás és tudományos kutatás színvonala csökkent, s voltak pillanatok, amikor Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspök (aki nagy támasza volt az egyetemnek) szkepszise látszott igazolódni. Ő ugyanis még az egyetemszevezés idején a következő szavakat intezte Csögör Lajos rektorhoz: „Csögör kérem, maga tényleg azt hiszi, hogy az önálló magyar egyetem sokáig megmarad? Magukat megszedítette az a négy év, amit Észak-Erdélyben éltek, és ezért nem látnak tisztán. Hogy mit várhatunk a jövőtől azt csak mi tudjuk, akik Dél-Erdélyben élünk.”¹⁹

Azt hiszem, nem is annyira az észak-erdélyi élmények, mint a Raymond Aron-féle „értelmiségi ópium” zavarta meg látásunkat. Nem tanultunk a harmincas évek Szovjetuniójában megrendezett koncepciós perekből sem. Ezért bénító csapásként ért minket, hogy – a Rajk-ügy továbbgyűrűzéseként – letartóztatták az egyetem több szervezőjét és tanárát (Csögör Lajost, Balogh Edgárt, Demeter Jánost, Jordáky Lajos, Venczel Józsefet, Nagy Gézá). Ugyan ez a sors várt az MNSZ elnökére, Kurkó Gyárfásra, Méliusz Józsefre, Márton Áronra és számos magyar köz-

életi személyiségre. A sztálinizmus és a román nacionalizmus szörnyszövetsége akadálytalanul garázdálkodott, s még magyar segítők is akadtak. Ezek – az ideológiai hamis tudat, a félelem áldozataiként is – működtették az eszmetársaikat felörlő malmot, hogy később gyakran maguk is az örlőkövek közé kerüljenek. Gaál Gábor, az erdélyi magyar baloldal legtekintélyesebb képviselője, a *Korunk* legendás szerkesztője, az 1946-ban indult *Utunk* alapítója ellen féktelen hajsztát indítottak, majd kizárták a pártból. Ebbe belepusztult. Titkosított eljárással fosztották meg tagkönyvétől a proletárok sorából reprezentatív íróvá emelkedett Nagy Istvánt is. A megosztott, de főként megfélemlített magyar írástudók bénultan, magatehetetlenül élték meg – a nacionalizmussal elegyes – terror tobzódását, ami végül is, 1953-ban, a szélsőbalos mamelukok kezére jutott Magyar Népi Szövetség megszüntetéséhez is elvezetett.²⁰ Ezeket a veszteségeket, vereségeket – nyilván – nem kompenzálhatta a *Magyar Autonóm Tartomány* létesítése (1952–1968), hisz autonóm jellege pusztán formai volt.

Ami a Bolyai Egyetem további sorsát illeti, az 1959-es kényszerezegyesítés után, 1960-ban a legfelsőbb pártvezetés „ügyeletes” magyar tagja, Mogyorós Sándor kijelentette, hogy „az 1945-ben alapított önálló magyar egyetem létesítése politikai hiba, a magyar reakciónak tett engedmény volt”.

A „hiba” következtében létrejött intézmény 15 évig működött, másfél évtizedes léte folyamán több szakaszon ment át; megismerte a hullámvölgyek és emelkedések egymásutániságát. Vezetői (1952–1957 között én is) sokféle, jó és rossz kompromisszumot kötöttek, számos hibát követtek el. Közben szakemberek nemzedékeit bocsátották útjukra. Tanárai, kutatói – a humboldti modell szerint is – reménykeltően kezdték összekapcsolni az oktatást a tudományos búvárkodással. Az intézmény – fogyatékoságaival és érdemeivel – a baloldali szellemiség otthona volt. A zárómérleg megvonásánál alapvető szempontként azt kellene – véleményem szerint – figyelembe venni, hogy végzettei a közelmúltig a romániai magyar művelődés, s így az önazonosság megőrzését számottevően segítették elő.

A XX. kongresszus katartikus hatása, majd a Petőfi Kör, s általában a magyarországi írók – hozzánk is átsugárzó – kritikai tevékenysége az erdélyi magyar értelmiségi baloldal berkeiben is erjedést váltottak ki. A sztálinizmus s a Rákosi-rendszer bűneinek leleplezése a román irodalmi közéletben is fokozódó elégedetlenségre bátorította, ösztökélte azokat, akik – a dogmatizmussal szembefordulva – a nemzetiségi kérdés „végleges és tö-

kéletes megoldását”, az akkori hivatalos álláspontot megkérdőjelezték. Erősödtek a hangok, amelyek Gaál Gábor rehabilitálását s a *Korunk* újraindítását sürgették. A Bolyai Egyetem diákjai és tanárai (köztük a börtönből szabadult s az egyetemre visszakerült írástudók) az egyetem demokratizálását, a magyar művelődés hagyományainak tárgyilagos újraértékelését szorgalmazták. Ilyeténképp mifelénk a reformszocializmus s a „marxista reneszánsz” eszmei–erkölcsi következményei együtt érvényesültek a több éves Csipkerózsika-álmukból ébredező nemzetiségi törekvésekkel. Az anyanyelvű művelődés s az önazonosság védelmére létrejött a – gramsci-i értelemben vett – szerves és tradicionális értelmiség szövetsége. Ez a közös front a romániai sztálinizmus, illetve neosztálinizmus és a nemzetiségek beolvasztását célzó pártállami nacionalizmus ellen irányult. Az 1957-ben újra megjelent *Korunk* – bizonytalan tapogatózások, nekibuzdulások, visszaesések, engedmények során és váltakozó hullámokban elszenvedett támadások, retorziók közepette – e front műhelyévé, szócsövévé fejlődött. A baloldal eszmei megújítását „a sajátosság méltóságának” a képviselésével ötvöző funkciója a hetvenes években teljesedett ki.

Ebben a szakaszban – Ceaușescu-féle „minikultúrforradalommal” dacolva – kialakult az állami kisebbségi kultúrintézményeknek az az arcvonala, amelynek ideig-óráig sikerült a homogenizálás gőzhengerét feltartóztatnia. A *Hét* című hetilappal s a *Kriterion Könyvkiadóval* véd- és dacsövetségben, az *Utunk* című irodalmi hetilap s az *Igaz Szó* című irodalmi haviszemle gyakran érezhető támogatásával, a *Korunk* az önismeret ösztönzője lett. Ez a törekvés nem csupán a valóság kendőzetlen feltárását, hanem a régi hittételek, a beidegződött hivatalos sémák lebontását is igényelte. Nagy segítséget jelentett számunkra a két világháború közötti „kisebbségi ideológia”, a transzilvanizmus, a népi elkötelezettségű falukutatás, a kisebbségi etika elfogulatlan elemzése, e tradíció újraértékelése. Ezeknek az erőfeszítéseknek a menetében – a magam önrevízióját is követve – a több irányú párbeszédet kezdeményeztem.

A romániai magyar kulturális intézmények (lapok, folyóiratok, színházak, kultúrotthonok stb.) a totalitárius pártállami gépezet részei voltak. A végletes központosítás jegyében működő rendszer keretei között azonban rendszerint maradt még tér és lehetőség arra, hogy a magunk céljait is kövessük. Mindennek természetesen ára volt. A császár megkövetelte a magát, mi pedig – legtöbbször fogcsikorgatva – fizettünk. Nem egyszer ráfi-

zettünk.

„Egy-egy (kisebbségi) intézmény – írja Tóth Sándor – a diktatúrában mindig egyenlőtlen partnerek ‘együtműködésének’ terepe. Az intézményt a munkatársak közössége működteti: tartalommal ők töltik fel, a teljesítmény az ő teljesítményük. Ám a gazda a hatalom. (...) E függelmi viszonyból következik, hogy még ha a munkatársi közösséget az ellenzékiesség konszenzusa köti is össze a hatalommal szemben, az intézmény akkor sem válhat – legalábbis a diktatúra konszolidált viszonyai között – ellenzék és hatalom látványos konfrontációjának színhelyévé.”²¹

Ilyen körülmények között nyilvánvalóvá vált számomra, hogy Konrád György és Szelényi Iván – *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvükben (1978) kifejtett – tétele, amely szerint az apparatcsikok kezdik fokozatosan megosztani hatalmukat az értelmiséggel, s a nómenklatúra diktatúrája lassan átadja helyét az „értelmiség osztályhatalmának”, Erdélyben nem érvényes.²² (Később Szelényi felülvizsgálta a közös következtetéseket, és kénytelen volt megállapítani, hogy a könyv prognózisai nem igazolódtak. A nómenklatúrák hatalmi gépezete a legtöbb országban konokul ellenállt. A reformkísérletek elbuktak, s velük együtt azok az értelmiségiek is kudarcot vallottak, akiknek hatalmát a könyv részben megállapította, részben pedig megvalósulni látta.)

Romániában nem csupán a reformtörekvések voltak igen gyengék, valójában nem is „léptek fel”, hanem a pártbürokrácia sem mutatott semmilyen kompromisszumkészéget. A Ceaușescu-féle vezetés – egy átmenti, taktikai jellegű enyhülés után, amely a magyarságnak tett engedményekkel is járt – zsarnokuralommá fajult. A dühödt értelmiségellenesség a jellegzetes vonásai közé tartozott. Ami viszont a romániai magyar értelmiséget illeti, noha több tagja egy ideig a hatalmi elithez tartozott, a párt- és állampolitikában eluralkodó nacionalizmus folytán, onnan többnyire kiszorult. (Persze, mindig maradtak az apparátusban ún. „ügyeletes” magyarok.) Azok a magyar intellektuelek, akik – egy ideig magukat is áltatva – engedtek a hatalom csábításának és kisebb-nagyobb megalkuvásokba mentek bele, ráébredhettek, hogy illúziók foglyává, túsökká váltak.

A kiábrándultak s azok, akiknek tudata már korábban kiszabadult a fogságból, illetve nem is esett rabul, keresték a kapcsolatot a gyenge, de mégiscsak létező román disszidenciával. Keresték és kialakították a párbeszédet a fiatal, kritikus és másként-gondolkozó nemzedékekkel. Később, többen közülük, a romániai magyar szamizdat-kiadványok szerkesztőit támogatták.

Ők ama kategóriába sorolhatók be, amelyet Mihai Botez, román disszidens „kritikai értelmiségnek” nevezett.²³

Ezt a réteget, függetlenül arról, hogy román vagy magyar, a szekuritate állandóan megfigyelés alatt tartotta, üldözte. Az 1989-es fordulat után napvilágra került titkosszolgálati jelentésekből kiderült: tagjainak telefonbeszélgetéseit lehallgatták, lépéseikről, találkozásairól, megnyilvánulásairól besúgók serege tudósított. A magyar kritikai értelmiség berkeiből belbiztonsági górcső alá került: Bodor Pál, Bálint Tibor, Domokos Géza, Fodor Sándor, Kántor Lajos, Balogh Edgár, Kányádi Sándor, Király László, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István, Veress Zoltán, Gálfalvi Zsolt. Egy rólam 1977 novemberében készült jellemzésből megtudhattam, hogy – többek között – rágalmozom a párt s az állam politikáját, és azt állítom, hogy a magyarság kényszer-románosítás áldozatává vált. A *Korunk* szerkesztése során több „nem megfelelő” írást próbáltam közölni, de ebben az illetékes szervek megakadályoztak.²⁴

A romániai magyar kritikai értelmiség tudatvilágának és magatartásának alakulását a Kádár-rendszerrel való kapcsolatai is meghatározták. Ezek a kapcsolatok sokáig nem léteztek. Kádárék tartották magukat a „testvéri szocialista országok belügyeibe való be nem avatkozás” politikájához, s a kisebbségi magyarság sorsának jórafordulását a proletár nemzetköziség kiteljesedésétől várták. Ezt a „semleges” viszonyulást törte át a Magyar Írószövetség 1968-as állásfoglalása, amely – a felelősség jegyében – a határon túli magyar irodalmakkal való törődést szorgalmazta. Megfogalmazást nyert a „kettős kötődés” elve/igénye, s e principium szerint a kisebbségi magyar irodalmak, művelődések részben annak az országnak a kultúrájához kötődnek, amelyben élnek és fejlődnek, részben azonban az anyanemzet irodalmához kapcsolódnak.

A román pártvezetés, személyesen Ceaușescu ádáz kampányt indított a „belügyeibe történt beavatkozás” ellen, s arra kényszerített több magyar írástudót, hogy utasítsák vissza a Magyar Írószövetség kezdeményezését. A romániai magyar irodalom 1970–1990 közötti állapotát megvitató debreceni tanácskozáson Domokos Géza, a Kriterion Könyvkiadó igazgatója, aki maga is kénytelen volt egy ilyen nyilatkozatot aláírni, a következőképpen idézte fel ezt a múltbeli fejleményt: „Tudtam már akkor, 1968 nyarán, hogy a nyomásra, politikai és erkölcsi elveim ellenére írott cikk nem válik dicsőségre. Méliusz József, Szász János, Bodor Pál a tanúm: tudatosan vettem vállamra a szégyen keresztjét. (...) Tisztában voltam vele, hogy ezt az ódiomot, ezt a rette-

netet vállalnom kell. A morgó, vicsorgó vadat meg kellett nyugtatni. Sosem szűnt meg bennem a gyanú, hogy egy év múlva, 1969 decemberében azért neveztek ki a Kriterion igazgatójává, mert azt a cikket megírtam. Azon még gondolkodnunk kell sokunknak, elsősorban nekem: megérte-e? Erkölcsileg bizonyára nem érte meg. Politikailag tévedés volt, hallottuk ma. Ami két évtizedes kiadói munkámat illeti, az az önzetlen erőfeszítés – a tisztító, szabadító kockázatvállalás lehetőségét és nem egyszer örömét idézem fel – számomra megérte.”²⁵

E „szabadító kockázatvállalásban” – a későbbiek során – nagy segítséget nyújtott az MSZMP politikájában bekövetkezett fordulat. Az Illyés Gyula, Csoóri Sándor és barátaik köréből kiinduló következetes ösztönzések, bírálatok hatására is, a nyolcvanas évek közepétől kezdődően fokozódott a határokon kívül rekedt magyarok támogatása. Fontos szerepet játszott ebben Pozsgai Imre, a *Magyar Nemzet* 1988. február 13-i számában megjelent nagy cikk²⁶ pedig határvéget jelentett a folyamatban. A cikk szerzői, az MSZMP KB akkori külügyi osztályának helyettes vezetői, abból a tételből kiindulva fejtették ki nézeteiket, hogy az utódállamokban élő magyar kisebbségek a magyar nemzet szerves részét alkotják. Egy 1988. április 29-én Szűrös Mátyáshoz intézett levélben „történelmi horderejű deklarációnak” minősítettem ezt a kijelentést, és – többek között – egy átfogó távlati koncepció, valamint az időszerű gyakorlati feladatokat kijelölő terv kidolgozását sürgettem.

Mindezekre már nem igen jutott idő, s miközben a Magyarországra való menekülés (főként értelmiségi milióból) tömegméreteket öltött, bekövetkezett az 1989-es romániai fordulat, a Ceaușescu-rendszer összeomlása. A gyűlöletes s egyben nevetséges „dinasztikus szocializmus” bukása – az egész államszocialista kísérlet kudarcának részeként – igazán nem kedvezett a baloldali értékekhez való ragaszkodásnak. Azok az erdélyi magyar értelmiségiek, akik úgy érezték, hogy továbbra is „baloldalt dobog a szívük”, nehéz helyzetbe kerültek. Ellehetetlenültek, marginalizálódtak. A folyamatot a – nyilván – Magyarországról érkező és 1990 után nálunk is tért hódító jobboldali kurzus mélyítette el. Domokos Géza, az RMDSZ első elnöke, memoárjában ír arról, hogy még Antall József fejtette ki neki a jobbközép politizálás előnyeit, s „az MDF erdélyi hívei követtek el mindent, hogy az Antall-koncepció dominánssá váljon az RMDSZ-ben”.²⁷ Az erőviszonyok ilyenvaló alakulásába az a körülmény is bejátszott, hogy az RMDSZ-en belül jelentkező szociáldemokrata platformnak – más tényezők folytán is – nem sikerült vonzóvá

válnia. Sajnálatos s egyben sokat mondó, hogy Domokos elismeri: a platform befogadásának elhúzódásában ő is ludasnak érzi magát.

Mindez nem segített. Az RMDSZ első kongresszusán (1990. április 21.) már fellépett s egyre inkább hangadóvá vált az az irányzat, amelynek legfőbb gondja az volt, hogy a szövetség ne váljék „újkommunista stílusú szervezetté”, a „reformkommunistának” tituláltak pedig gyorsan persona non graták lettek. Ugyanez a tendencia a szellemi életben is érvényesült. Hitelesen fejezi ki ezt a menetet Gaál Gábor életművének elutasítása. Születésének századik évfordulóján (1991) – Gaál Gábor utóéleteit értelmezve – meg kellett állapítanom, hogy a nyolcvanas években már jogosan nyilvánosságot kapott kritikai vélemények az 1989-es fordulat után valaminő nihilista tagadásba csaptak át. Hiába írtam le, hogy a tabula rasák egy kisebbségi művelődés szempontjából megengedhetetlen fényűzésnek tekintendők,²⁸ a Gaál Gábor elleni támadások azóta is folytatódnak. Igényesebb intellektuális szinten és alpári inszINUÁLÁSOK kíséretében továbbra is nyomdafestékhez jutnak. Gaál Gábort bűnbakként kezelik, s ez jellemző.

A negatív tényezők számbavételénél azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a (közép)baloldalinak titulált Iliescu-féle kormányzás, amely azonban szélsőjobboldali pártokkal való koalícióba kényszerült, rendkívül taszítóan hatott. Ez a fajta „baloldaliság” ugyanis magyarellenességgel érintkezett. Ilyen körülmények között, az átmeneti „dicsőség” szakaszából a „nyomorúság” új bugyraiba kerülve, az erdélyi magyar baloldali írástudókra mindenekelőtt az önrevízió várt. A felelősségvállalás vált sürgetővé. Ha a hatvanas–hetvenes években megjelent önéletírások szerzői (Balog Edgár, Bányai László, Demeter János, Nagy István, Kovács István, Veress Pál, Zimán József) csak ritkán éltek a mozgalom mélyrétegeit, elvi tévedéseit, sőt bűneit is feltáró önreflexió kínálta lehetőségekkel (amit a cenzúra egyébként megakadályozott volna), a rendszerváltás szabadabb légkörében a kategorikus imperatívuszként is felfogható önvizsgálat már néhány könyvben kifejezést nyert.

Tompa István arra – a könyve címében is jelzett – kínzó kérdésre kereste a választ, hogy miként térítették/torzították el ifjú kora óta vallott eszményeit, s mi volt az ő személyes része ebben a folyamatban. Confessiója – többek között – meggyőző bizonyítéka annak, hogy a konformizmus, mégha „elkötelezettségből,” „fegyelemből” fakad is, hosszabb távon személyiség sorvasztóvá válik. Domokos Géza – már említett – visszaemlékezése a

közelmúlt eseményeit, az RMDSZ berkeiben és körülötte zajló fejleményeket, konfliktusokat idézi fel, mégpedig az önvizsgálat szellemében. Könyve dokumentumértékű a baloldali írástudók újabb metamorfózisainak és megpróbáltatásainak szempontjából. Az én számvetésem³⁰ a *Korunk* szerkesztésében eltöltött 27 évet öleli fel. Az önbírálat kényszerét követve, nem annyira személyes mozzanatokot eleveníték fel, mint inkább a magam és munkatársaim eszmei emancipációját próbálom nyomon követni. Ezek az önelemzések, s amelyek még remélhetően napvilágot fognak látni, talán alátámasztják Pomogáts Bélának – már idézett cikkében kifejtett – véleményét. Pomogáts azokról szólt, akik kedvezőtlen körülmények között vállalták is „a tevékenységet és a felelősséget, mondjuk ki most már egyértelműen: magára maradt népük szolgálatát. (...) Úgy gondolom, stratégiájukat, ennek a stratégiának a fő vonalát ma sem kérdőjelezhetjük meg, ez a stratégia ugyanis az erdélyi magyarság túlélésére és megmaradására irányult, s az erdélyi magyar értelmiség vezető képviselői ennek a túlélésnek az érdekében vállalták az önkorlátozást, az engedményeket, a kompromisszumokat, s természetesen nem mérték fel, talán nem is mérhették fel mindig teljes biztossággal azt, hogy milyen engedmények adhatók, milyen kompromisszumok köthetők. Nyilvánvalóan továbbra is mérlegelni kell ennek az értelmiségi vezető rétegnek a tevékenységét, sőt egyes képviselőinek magatartását, sőt az egyes döntések következtében létrejött felelősséget.”

A felelősség megállapítása s annak vállalása termékenyítően kiegészítheti egymást. Akiknek az utóbbi vált elodázhatatlan feladatává, minden szépítés és mentegetőzés nélkül kell a múlttal szembesülniük. A visszatekintő bírálat jegyében elemezzék választásaikat és a következményeket. Minden lehetséges alternatívát számba véve (az elszalasztottakat is) vonják le tanulságokat. Az ilyen fajta mély önrevízió nem csupán a múltért, hanem a jövőért való felelősség vállalását is jelenti.

Jegyzetek

¹Pomogáts Béla: Írástudók hűsége. *Kelet-Nyugat*, 1990. február 1.

²Dr Jancsó Elemér: Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében. Budapest, 1935. 82–83.

³Demeter János: Századunk sodrában. Bukarest, 1975. 160–163.

⁴Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. Cluj–Kolozsvár, 1932. 134.

- ⁵Mikó Imre: Huszonkét év. Budapest, 1941. 68.
- ⁶Demeter János: i. m. 207.
- ⁷Bányai László: Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság útjáról. Bukarest. 1949. 46.
- ⁸Demeter János: i. m. 213.
- ⁹Gaál Gábor: Levelek, 1921–1945. Bukarest, 1975. 397.
- ¹⁰Balogh Edgár: Vásárhelyi örökség. *Látó*, 1993. 10.
- ¹¹Gáll Ernő: A Vásárhelyi Találkozótól a Szárszói Konferenciáig. *Forrás*, 1993. 12.
- ¹²Csatári Dániel: Forgószélben. Budapest, 1969. 288., 312–313., 306–307.
- ¹³Mikó Imre: Levélváltás Józsa Bélával. In: Akik előttem jártak. Bukarest, 1963. 138–155.
- ¹⁴Idézve Yehuda Lahav: A szovjet Erdély-politika (1944–1946) *Múltunk*, 1989. 5–10.; Tofik Iszlamov: Erdély a szovjet külpolitikában a II. világháború alatt. *Múltunk*, 1944. 1–2.
- ¹⁵Bányai László: Hosszú mezsgye. Bukarest, 1974. 178.
- ¹⁶Kurkó Gyárfás emlékére. Budapest, 1987. 64., 75., 81–82., 145.
- ¹⁷Tóth Sándor: Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korszakából. Budapest 1997. 37.
- ¹⁸Benkő Samu: Az utolsó 70 év erdélyi magyar tudományossága. In: Újrakezdések. Csíkszereda, 1996. 206.
- ¹⁹Csögör Lajos előszava a Kolozsvári magyar egyetem 1945-ben c. kötethez. Budapest, 1990. 13.
- ²⁰Csákány Béla: A két Magyar Népi Szövetség. *Korunk*, 1995. 7.
- ²¹Tóth Sándor: i. m. 78.
- ²²Gáll Ernő: Értelmiség, nemzetiség, erkölcs. *Tiszatáj*, 1991. 11.
- ²³Mihai Botoz: Intellectuali din Europa de est. Bukarest, 1993. 78.
- ²⁴Cartea Albă a Securităţii. Bukarest, 1996. 122.
- ²⁵*Látó*, 1991. 3.
- ²⁶Szokai Imre–Tabajdi Csaba: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Nemzet*, 1988. február 13.
- ²⁷Domokos Géza: Esély. I. k. Csíkszereda, 1996. 115.
- ²⁸Gáll Ernő: Gaál Gábor utóéletei. *Népszabadság*, 1991. március 8.
- ²⁹Tompa István: Hogyan történhetett? Kolozsvár, 1995.
- ³⁰Gáll Ernő: Számvetés. Kolozsvár, 1995.